

lemben oly kínos és teljes kiszolgáltatottságot jelent, ahonnan menekülés nincsen. A hős tragikumának teljessége az, hogy embernek született, pedig tulajdonképpen neki kellett volna istenné lennie. Ez a tragikum lesújtó voltának végső esete. Tovább fokozni nem lehet.

Most már az ókori görög tragédia modern szemlélőjén vagy olvasóján a sor — tehát rajtam a sor! —, hogy kimeneküljek az értelmi tragikum esztétikailag átélt útvesztőjéből. Menekülésre csupán két út kínálkozik:

Az egyik: végképpen meg kell tagadnom az istenséget, sőt: az „isten” fogalmat és a szót is törölnöm kell értelmi világomból. Az emberi értelemmel kitalált és ezért emberszabású „istenfogalom” következetes vége csak ez lehet. Az emberi értelemnek meg kell tagadnia azt az istenséget, „akit létrehozott”. — A másik: vizsgálat tárgyává kell tennem, vajon valóban Isten-e az, akit annak tartok? Nem rajzoltam-e értelmi karikatúrát magamnak róla, hogy azután teljes joggal kinevethessem és megvethessem? Ez ugyanis már nem a görög hős, hanem az én személyes értelmi tragédiám lenne. — Túl az esztétikai élvezeten a tragikum így vág elevenembe!

A görög tragédiáírók, akik műveik mélyére látnak, az istenfogalom felülvizsgálatát ajánlják — már ahogyan ez az ajánlat egy színpadi eseménysorozatban lehetséges.

A hit ugyanis mindenképpen értelmet követel. Igyekeznek tehát az értelmi kibontakozás útját megmutatni azzal, hogy ezek után is érzékeltetik az istenek jóságát és irgalmasságát, valamint a bűnre kényszerített hős félisten voltát. A helyes istenfogalomig eljutni nem tudnak a tragédiáírók, de a tragikum határain belül így akarják felemelni az embert az istenség szintjére. Vagy legalább így akarják megsejtenni, hogy az emberi személy végső és nagyszerű kibontakoztatása csakis az istenséggel való összhangban valósulhat meg. Ennél többet ők nem tudtak tenni. Így a görög tragédiáírók gondolatmenete már spontán előkészületet vagy szellemi hidat képezhet a prófétai tragikum felé.

(Folytatása következik)

BÓROS LAJOS

AZ „UTOLSÓ” MAGYAR ISKOLADRÁMA

A magyar irodalom történetében különleges hely illeti meg az iskoladrámákat. Elsősorban a jezsuiták művelték, de jelentős a protestáns iskolákban és a többi szerzetesrend (piaristák, pálosok, ferencesek) iskoláiban előadott drámák száma is. Hazánkban főleg a két leginkább elterjedt tanítórend (a jezsuiták és a piaristák) középiskoláiban tartottak színelőadásokat. A jezsuiták gimnáziumaiban a rend megtelepedésétől annak feloszlásáig az előadott darabok, helyesebben az előadások száma körülbelül tízezer. A darabok tárgya megfelelt az iskolák oktató-nevelő céljának. Nyelvük a XVII. században többségében latin.

A műfaj jelentősége, szerepe, „funkciója” nálunk nagyobb, mint a nyugat-európai népeknél, ahol mind a drámaírás, mind pedig a színjátszás fejlett volt. Vonatkozik ez egyaránt angol, francia, olasz és német nyelvterületre. Lényegében ez a műfaj biztosította a kontinuitást a középkori drámai „kísérletek”, illetve a hitviták korának drámája és a modern dráma között.

Már a XVII. század latin nyelvű iskoladrámái között szép számmal találunk történelmi tárgyúakat. Az első piarista iskoladráma (1670) témája a török elleni hadi készülődés volt. (Maga a mű elveszett). Az ugyancsak latin nyelvű és 1707-ben előadott protestáns *Palladium Sacrum*ban megjelenik II. Rákóczi Ferenc.

Az iskoladráma a következő, vagyis a XVIII. században a járt úton haladt tovább és fejlődött, azzal a változással, hogy egyre több nemzeti tárgyat vittek színre, azaz egyre gyakoribbá vált a történelmi tárgyú darabok száma, s ezek jelentős szerepet töltek be a történelmi tudat formálásában is.

A piarista iskoladráma kezdetben a jezsuita dráma hatása alatt állt, és sok rokon vonást mutatott azzal, de mégsem lehet egyszerűen „visszavezetni” a piarista darabokat a jezsuitákra. A piarista dráma önállósult, bizonyos tekintetben más utakra lépett. A rend iskoláiban a XVIII. század második felében szinte ugrásszerűen emelkedett a számuk. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy sokasodtak a világi tárgyú előadások, másrészt pedig a nyelvi mozgalmakkal kapcsolatban — sőt sokszor azokat megelőzve — előtérbe lépett az anyanyelvűség. Az iskolai előadások nemcsak az oktatási intézmény, hanem az egész város és környék életében is nagy népszerűségnek és látogatottságnak örvendtek, különösen mikor nyelvük magyarrá vált. A XVIII. században az első pesti színpad is a piaristák iskolájában, a török után újjáépülő Pest-Budának elsőként alapított középiskolájában volt. Igen találóan állapította meg Alszeghy Zsolt, hogy a piarista színpad éppen akkor mutatott igen gazdag „megtermékenyülést”, amikor a jezsuita rendet a pápa feloszlatta, és amikor az iskolai színpad mellett a világi színészet is megszületően volt.

Az előadások nyelve is rohamosan magyarosodott. A piarista iskolai drámának legnagyobb és legmaradandóbb érdeme, hogy átmenetet alkot a világi drámához. Az egykori tanulókból, vagyis az iskolai előadások szereplőiből lettek az első hivatásos magyar színészek, az iskolák tanáraiból, azaz az iskoladrámák íróiból pedig az első színműírók. Amikor pedig létrejön a XVIII. század utolsó évtizedében a hivatásos magyar színészet, Kelemen László és mások buzgóságából, a piaristák írják a legtöbb darabot.

Szerepének betöltése után az iskoladráma a XIX. század elején megszűnt. Tudomásunk van több olyan adatról, mely arra utal, hogy a XIX. században egyes iskolákban — de csak szörványosan — igyekeztek „felújítani” a XVII. és XVIII. században egykor virágzó műfajt. Ilyen törekvések századunkban is megfigyelhetők. Egy-egy iskola fennállásának évszázados ünnepéltre készülnek hasonló darabok. Ilyen volt Harsányi Lajosnak *A múlt* című, 17 képből álló műve, melyet a győri Czuczor Gergely bencés gimnázium fennállásának 300. évfordulójára írt. A műfaj igen késői, századunk közepén keletkezett „termése” Sík Sándor *A podolini diákok* című egyfelvonásos színműve.

Sík Sándor 1916 és 1943 között — misztériumaival együtt — összesen tizenegy drámai művet írt. Az író emlékezetes „kandalló-beszélgéseiből” ismeretes, hogy társait, barátait, tanítványait elsősorban az 1923-ban írt ötfelvonásos *Zrinyi* drámáról vallatta legtöbbit. (Maga talán ezt tartotta legkedvesebb „szülöttének”.) A drámai művek sorsát a háromfelvonás *Ébredés* nyitja meg (1916). Ezt követte a *Salamon király gyűrűje*, majd a Bárdos Lajos által megzenésített *Alexius*. A huszas években a már említett *Zrinyin* kívül csak a középkori tárgyú drámai kép: *A montecasaletti erdő* (1929) született, Asszisi Szent Ferenc életéből. A *boldog ember inge* című hétrészes mese (1930) Levente és Csilla szerelméről, az igazi boldogság kereséséről szól. Az *István király* háromfelvonásos tragédiát a Nemzeti Színház 1933-ban mutatta be. Ebben a magyar történelem legnagyobb problémájának megoldóját, egy óriási feladatnak cselekvő és szenvedő hőst akarta bemutatni — vallja a szerző. Az 1934-ből való *Testvérek* kiadatlan. A szavalókórusra írt négyrészes *Adventet* a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma adta ki 1935-ben, ez 1937. március hó 20-án a Magyar Színházban bemutatásra került *Mennyei dal* címen (Hevesi Sándor rendezésében, Losonczy Dezső zenéjével és átdolgozásában). A rendező Hevesi tán túl is értékeli, mikor így ír: „A három királyok történetét vitte a misztérium-színpadra olyan drámai erővel és fokozással, a mai életnek olyan tűzével és forrongásával, aminőre külföldön sincs példa.” Az *évigéző torony* című ötfelvonásos drámát írásának évében (1943) mutatta be a szegedi Nemzeti Színház. Ezt előzi meg egy évvel *A podolini diákok*.

Rákóczi latin nyelvű Vallomásaiban részletesen értesülünk a bécsújhelyi börtönből való szökéséről és a szökés körülményeiről. A bécsi haditanács az áprilisban letartóztatott Rákóczit *crimen laesae maiestatis*-szal vádolta, s a beavattott véleménye szerint megmentésére a szökésen kívül nem volt más lehetőség. Rákóczi apródjával, Berzeviczy Ádámmal menekült. Mindketten dragonyos egyenruhában voltak; Berzeviczy tisztnak, Rákóczi pedig Berzeviczy „szolgájának” öltözött. Lengvelország felé vették útjukat, Rákóczi ugyanis még Bécsújhelyen értesült arról, hogy Bercsényinek az április 18-i letartóztatás előtt sikerült lengyel földre szöknie. Így jutottak el Podolinba, s azt hitték, hogy itt,

a Lengyelországnak elzálogosított városban — amely ha jogilag nem is, a valóságban a lengyel korona birtokának számított — biztonságban lehetnek. Tévedtek azonban, mert a városban és környékén sok császári katona tartózkodott.

A Poprád völgyében fekvő — a tenger szintje felett közel 600 m magasságban — Podolin jelentős szerepet töltött be a magyar történelem századaiban. Már az Árpádok korában, a XII. században határőrhely. A Galicia irányából érkező tatárok elpusztították. IV. Béla király lánya, Kunigunda újjá építtette, s erődítésekkel vette körül. Ez az országrész különösen az Anjouk idejében virágzott. A szepesi városok szövetsége Universitas XXIV. Regalium Civitatum Terrae Scepus néven külön jogállással rendelkezett. Podolin kézműiparáról, len- és faiparáról volt híres. Messze földön ismertek voltak a podolini lenszövő takácsok. A városok fejlesztésére nagy gondot fordító Zsigmond király 1412-ben a 24 szepesi város közül 13-at és 3 kincstári helyet (Gnézda, Lubló, Podolin) elzálogosított a lengyel királynak. Mária Terézia Lengyelország első felosztásakor (1772) visszacsatolta ezt a 16 várost a koronához XVI. Oppida Scepusiana néven, s azok önkormányzatukat még egy évszázadon keresztül megtartották, mígnem pontosan száz éve az 1876:33. tc.-el Szepes vármegyébe kebelezték be őket.

Podolin nemcsak iparáról, hanem iskolájáról is híres. Itt alakult magyar földön a piarista rend első háza és kollégiuma 1642-ben Lubomirski Szaniszló krakkói palatinus kezdeményezésére és bőkezűségéből. A magyarországi házak közül elsőségén kívül abban az előnyös helyzetben van, hogy jöllehet sokáig nem tartozott az 1715:102. tc.-el honosított rend 1721-ben önállósult magyar rendtartományához, okirattára mégis a leginkább teljes. 1642-ben 3 felszentelt pap, 5 fogadalmas szerzetes és 10 novicius érkezett Podolinba. 1648-ban készült el az új ház, s a ház tagjai 1700 óta a toporci plébániát is adminisztrálták. A podolini alapítást követte 1666-ban Privigye, 1673-ban Breznóbánya, majd a 80-as évek közepén — Buda felszabadításával kb. azonos időben — Pozsonyszentgyörgy. A rendnek Podolinban gimnáziumán kívül bölcséleti tanfolyama is volt.

A podolini piarista kollégium messze földről nagy látogatottságnak örvendett. Ennek több oka van. Művelt és sokoldalú tanárai voltak, akik a katolikus vallást nem „erőltették” senkire sem, hanem a vallásbéke, a vallási türelem jegyében oktattak-neveltek. Ugyanakkor érdekes ösztetelű volt a kollégium tanulmányi élete is. Már az első mintegy kétszáz növendék között találhatók a városlakó német többségen kívül lengyelek, szlovákok és magyarok is. A podolini kollégium „nemzetiségi” kollégium volt. Itt tanult Rákóczi apródja, Berzeviczy Ádám is, s ez a kollégium fogadta be az üldözött Rákóczit 1701. november hó 11-én, pénteki napon.

Sík Sándor nem szánta nyomtatásra ezt a darabját. Keletkezése összefügg a podolini meglepedés 300. évfordulójával. Sík Sándor erre írta e művét; az akkori rendfőnök, Zimányi Gyula azt litografáltatta, és megküldte a rend iskoláinak. 1949 és 1955 között az 1765-ben alapított egykori piarista gimnázium jogutódjának, a mai Eötvös József gimnáziumnak tanára voltam. Az ifjúsági könyvtár selejtezésekor akadt kezembe a mű. Elolvasása után feltételeztem, hogy a mű kézírata vagy litografált példánya megvan a szerző birtokában. Sík Sándor halála után a megmentett két példány egyikét a hagyatéknak akkori gondozójának adtam át.

A mű cselekménye hiteles. Forrásul használta Sík Sándor egyrészt Rákóczi Vallomásait, másrészt a ház *historia domusait*, illetve Gulyás János piaristának a podolini házról írt doktori értekezését. Az 1701. november 11-i podolini epizódról Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes 1976-ban megjelent, átdolgozott és bővített kiadású művében nem tesz említést. Az egykori piarista kollégium északi bástyatornyát ma is Rákóczi-toronynak hívják, s — tudomásunk szerint — a legutóbbi időkig állt a kollégium udvarán a Rákócziról elnevezett — s a műben is említett — hársfa.

A szereplők élő alakok. Berzeviczyről Rákóczi emlékezik meg Vallomásaiban: „Quamvis Lutheranae sectae sequax fuerit, humaniora tamen studia in collegio Patrum, uti vocant Piarum Scholarum, ibi fundato frequentaverat...” Tchéat evangélikus vallású léte re Podolinban diákoskodott. Schrade Bernát volt Ádám egykori tanára. 1701-ben a podolini kollégiumban a házfőnök is Bernát atya volt (Choinski). Néki is tudnia kellett a vendégek „érkeztéről”. A ház naplója röviden szól az eseményekről, nyilván taktikai szempontból. Mivel abban csak

annyi olvasható: „...deducente P. Bernardo...”, bizonyára Schrade volt az, aki másnap elkísérte Rákócziakat Lengyelországba. Róla írja Rákóczi, hogy a vendéglős figyelmeztetése után apródjának eszébe jutott, hogy él a kollégiumban volt tanára: „Adhuc professorem suum in vivis reperit ephoebus meus, qui eum cum caritate et compassione mecum (!) suscepit, et die sequenti cure (!) eius conductus auriga duxit nos in Poloniam”. Mielőtt bekopogtattak volna a rendházba, Rákóczi kioktatta apródját: mondja, hogy ő, mint császári tiszt egyik társával párbajba keveredett, véletlenül megölte, s azért most „hűséges őrmesterével” menekülni kénytelen.

Az iskola első magyar tanulói közt szerepel a Terebessy, Roskoványi név, sőt Görgey Ádám és Pál ugyancsak podolini diák volt.

A színmű „problematikus” alakja Kraus Mihály piarista. Német származású és podolini születésű. Már elvégezte a bölcséleti tanfolyamot, amikor magára öltötte a piaristák reverendáját. Jeles történetíró volt, s nevéhez fűződik a tűz martalékául esett podolini ház újjáépítése. 1681-ben és 1699-ben házfőnök. Kiváló nyelvismerettel rendelkezett. A soproni országgyűlés idején Madách Péter kuruc ezredes rátört a breznóbányai piarista házra, s három szerzetest elhurcolt. Kraus értesült Podolinban erről, s az ő közbenjárására a lublói sztaroszta magához Thökölyhez fordult a breznóbányai házfőnök, Kincel István kiszabadítása érdekében.

Amit a hiteles tényekhez az írói fantázia — az iskoladráma „kellékéül” — hozzáfűzött, az a kisdíjakok játéka. Az ő játékok vonja magára a császári katonák figyelmét; s a katonák üldözőbe is veszik a diákokat, míg Rákóczinak és Berzeviczynek *deducente P. Bernardo* sikerült szerencsésen Lengyelországba jutnia. Így a diákok oldották meg a „gordiuszi csomót”.

A *podolini diákok* valóban iskoladráma. Több helyen be is mutatták: 1942. november 22-én Kolozsvárt és Vácott, 1943-ban pedig Debrecenben, Magyaróvárt, Szegeden, Kecskeméten, Sátoraljaújhelyen (Fekete Antal piarista tanár szíves közlése).

Források: Alszeghy Zsolt: A tizenhetedik század, Budapest, 1935. — Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, Irodalomtörténeti Füzetek, Budapest, 1967. — Friedreich Endre: Közlemények Szepes vármegye múltjából, 1910. — Gulyás János: A podolini piarista kollégium története (1642–1710), Budapest, 1933. — Kolozsvári János: Magyar piarista iskoladrámák, Pécs, 1938. — Lugosi Döme: Kelemen László és az első „magyar játszó színi társaság”, Makó, 1927. — Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története, 1701. Archivum Rákócziánium I. osztály XI. kötet, Budapest, 1935. — Prónai Antal: A piarista iskolák kezdete, Budapest, 1899. — Prónai Antal és Császár Elemér: A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778. előadott drámák jegyzéke, Irodalomtörténeti Közlemények, 1915. — Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et aspirationes principis christiani, Budapestini, 1876. — Wéber Samu: Podolin története, Budapest, 1891. — Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszáz éves jubileumára, szerkesztette Balanyi György és Lantos Zoltán, Budapest, 1943. — Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig, kiadja Alszeghy Zsolt, Budapest, 1914. — Rákóczi-emlékkönyv I–II. kötet, szerkesztette Lukinich Imre, Budapest, 1935. — Régi magyar drámai emlékek I–II. kötet. Kiad. és bev. Kardos Tibor–Dömötör Tekla, Budapest, 1960.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőseget a kéziratmásolás többlet-költségeitől.